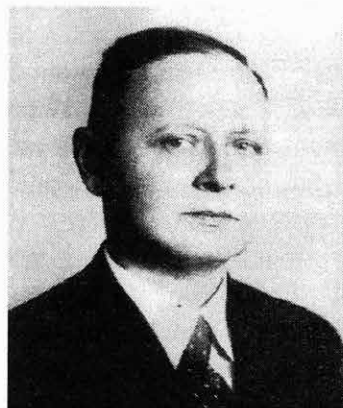

„A magyar könyvtárügy úttörő mestere”

Fitz József reformtörekvései az 1930-as évek
Széchenyi Könyvtárában

M. MÁTRAI Györgyi

Kitekintés a korszak tudomány- és művelődéspolitikai elveire és azok könyvtári vonatkozásaira

A 20. századi Európában az állami intézmények számának megnövekedésével együtt járt az ún. *közigazgatási decentralizáció* elterjedése. Az egyre jobban érvényesülő, szociális szempontokat hangsúlyozottan deklaráló, az állampolgári érdekeket egyre inkább figyelembe vevő közigazgatási tevékenység pedig nagy hatást gyakorolt a kormányzás különböző szakterületeire is. Az európai tendenciával párhuzamosan Magyarországon is a – soha nem látott méreteket öltő – tudományos fejlődést reprezentáló *könyvtárügy* egyre fontosabb része lett az állami

kultúrpolitikának.

A magyar könyvtárügy és a nemzeti könyvtár 20. századi korszerűsödését alapvetően meghatározó, 1934-1945. között kialakított nagyszabású reformok nemcsak az ország első könyvtárának funkcióit és munkamenetét jelölték ki hosszú időre, de útmutatóul szolgáltak a későbbi korok nemzedékei számára is.

Mindezek háttérében az ezen időszak modern közgyűjteményi *szemléletében* korszakalkotó szerepet játszó *Klebelsberg Kuno* (1875–1932) nevéhez fűződő, s – az ő halála után – később *Hóman Bálint* (1885–1951) által továbbra is képviselt messze tekintő művelődéspolitikai állt.

A hosszú évtizedeken keresztül irányadó *kultúrpartoló szellemiség* jegyében fogalmazó-

dott meg a trianoni tragédia utáni magyarság művelődési és tudományos értékeinek további vállalása, átmentése és továbbfejlesztése. Az egymást feltételező, egymásra épülő népoktatási-népművelési, illetőleg tudományos kutatási célokat szolgáló program nagyszabású vállalkozásként jelentkezett. A tervszerű, központilag irányított, állami dotációval ellátott tudománypolitika fokozatos kiépülése összességében segítette a hazai *polgári szaktudományosság* fejlődését. Konkrétan három meghatározó területet érintett a korábbiaknál kedvezőbb kondíciók kialakításának szándéka:

- ◆ a tudományszervezés modernizálását;
- ◆ az ösztöndíjrendszer megreformálását (a Collegium Hungaricum intézményének fejlesztése révén);
- ◆ s a publikációs lehetőségek növelését.

Mindenekelőtt elengedhetlenné vált a megújuló tudományos kutatói tevékenység összehangolt szervezeti kereteinek kialakítása. A tudományos intézményi hálózat kiépítése egyrészt állandó munkahelyet biztosíthatott az önálló tudósréteg számára, másrészt intézményi keretek között valósulhatott meg a tudósképzés tervszerű utánpótlása. A tudományos tisztviselői kar szervezett kiépítésével, a kutatói státushelyek bővítésével a közgyűjtemények – így az Országos Széchényi Könyvtár is (az akadémiai és egyetemi kutatóhelyek mellett) – a tudományos kutatás színhelyeként működhetek. Ez a megújult tudománypolitikai koncepció, mint szellemi erővonal segítette elő és támogatta a további kibontakozást.

Fitz József reformtörekvéseinek főbb irányai és színterei

A magyar és a nemzetközi tudományosság életébe szervesen bekapcsolódó nemzeti könyvtár első igazi 20. századi modernizálása az intézmény főigazgatói posztját a harmincas évek közepétől a negyvenes évek közepéig betöltő *Fitz József* (1888–1964) nevéhez fűződik. A két világháború közötti könyvtárügy és a ma-

gyar könyvtörténetírás egyik külföldön is legismertebb szaktekintélye rövid idő alatt felmérte, hogy a nagy könyvtárak nem öncélú „tudóstelepek”, hanem a művelődés és a kutatás szervezett „nagyüzemei”. Széles látóköre, a gyakorlati problémák iránti fogékonysága indította el a komplex feldolgozási reform útján. Nagy elméleti felkészültsége, szakmai ismeretanyaga, szervezőképessége és emberismerete egyaránt biztosítékot teremtett arra, hogy a nagy múlttal és hagyománnyal rendelkező közintézményben a munka logikus megszervezésén és a korszerű módszerek bevezetésén alapuló reformokat csak fokozatosan, a hagyományos gyakorlattal összhangban léptessék érvénybe.

Mérföldkövet jelentő munkásságában az elvi iránymutatás és a praktikus gondolkodásmód szerves egységet alkotott, s ezzel felfrissült a nemzeti könyvtár belső vérkeringése.

A szinte az egész szakmai területet felölelő, későbbi korokon is átívelő, példamutatóan dinamikus újításai több irányba is hatottak.

Az 1930-as évek közepétől a Magyar Nemzeti Múzeum önkormányzati szervezetéhez tartozó Országos Széchényi Könyvtárban a gyűjteményi anyag katalogizálását, rendszerezését, konzerválását és megőrzését az egymástól szervezetenként elkülönülő osztályok sorát – a gyűjtőkörüket, feladatukat pregnánsan kifejező – új szervezeti egységekkel bővítette. (Ezzel párhuzamosan a már meglévő osztályok feladatköre is kiegészült.)

A mai kifejezés szerinti ún. különgyűjtemények átgondolt, tervszerű fejlesztése is az intézményi funkciók szem előtt tartásával történt. Az egyes gyűjtemények anyagai a „Tárak” külön kutatóhelyiségeiben álltak rendelkezésre, melynek révén a megőrzés biztonságosabbá, s a kiszolgálás gyorsabbá vált.

Meghatározott alapelvek jelölték ki a gyűjtőkör és az állománygyarapítás megfelelően rugalmas, átfogó határait, mint a szerzeményező munka alappilléreit. (Az 1935. óta újonnan működő Szerzeményi Osztály végezte valamennyi könyv-

tári gyűjtemény anyagának beszerzését és naplózását.)

A korszak modern európai gyakorlatához és színvonalához igazodott a tervszerűbb gyarapítási politika érdekében kialakított gyűjtő-szerzeményező munka. Az ezzel szoros összhangban és kölcsönhatásban lévő feldolgozó-szolgáltató (mai értelemben használatos – tájékoztató) tevékenység(ek) egységesítésének, „mechanizálódásának” elősegítése, s az elvi alapokon történő átszervezések tették lehetővé a tervszerű, folyamatos és zavartalan könyvtári működést.

A korabeli lehetőségek és adottságok között szívós türelemmel és kitartással teremtődtek meg a könyvtári munka műszaki-technológiai eszközszerkezetének feltételei. 1936-tól kezdődően – a gépesítés szimbóluma, az *adréma** sokszorosító gép, mint központi termelő-bázis segítségével – valósult meg a címfelvételi munka tagolása, a munkafázisok egymásutánosságának futószalagszerű elosztása, s nem utolsósorban a kinyomtatandó cédulák tetszőleges számú sokszorosíthatósága. A katalógusok megtöbbszörözhetőségét jelentő technológiai korszerűsítés révén a katalógusok átfogó rendszere tette lehetővé az olvasói és szolgálati célú keresőrendszerek szétválasztását.

A feldolgozó munka egyik sarkkövét jelentő katalógizálás, illetőleg a könyvtári állomány tükröképeként szolgáló katalógusrendszer napjainkban is érvényes egységes elvi, gyakorlati és technikai megvalósíthatóságának módszere hét évtizeddel ezelőtt alakult ki.

Az elavult müncheni szakrendszer helyett – figyelembe véve a már több hazai és külföldi könyvtár gyakorlatában is alkalmazott nemzetközi tizedes osztályozás tapasztalatait – a(z) átalakítható és tágítható *decimális* elven alapuló szerzői betűrendes katalógus mellett szak-katalógus és sorozati katalógus is indult.

Az egyre gyarapodó, speciális jegyeket hor-

dozó dokumentumtípusok egyedi feldolgozása differenciáltabb rendszerezést kívánt, s időszerűvé vált a több keresési szempontot kielégítő, egymást is kiegészítő, logikailag megalkotott katalógusrendszer létrehozása. Ez szoros kapcsolatban állt a korszerűbb raktározási és leltározási szisztéma megszervezésével, illetőleg továbbfejlesztésével is, mely a – már a 20-as évek végétől alkalmazott, s könnyebb áttekinthetőséget és hozzáférhetőséget lehetővé tevő – *numerus currens* rendszerének általános bevezetésén alapult.

Fitz József nemzeti könyvtári feladatnak tekintette a magyar nemzeti bibliográfia, mint egyfajta szellemi iránytű megújítását – a hírlapok és a folyóiratok vonatkozásában is. Az általa lefektetett alapelvek szerint nemcsak törvény által biztosított jog, hanem szakmai és erkölcsi kötelesség is a *kollektív nemzeti emlékezet* megnyilvánulásaként őrzött, szellemi produktumokat kifejező nemzeti könyvészet szerkesztése, megjelenítése, s (különbféle sorozatainak) folyamatos közreadása.

Az olvasóközönség számának relatív növekedésével, s az egyre sokrétűbb igények jelentkezésével párhuzamosan 1937-től került sor a mai értelemben vett olvasószolgálat alapjainak kialakítására. Az új szemléletet tükröző funkció elsősorban a könyvtárhasználat zavartalanságának biztosítását és felügyeletét tűzte ki célul – megfelelő olvasóterem és kutatói helyek rendelkezésre bocsátása révén. Az anyagában felfrissített „szabadpolcos” olvasótermi kézikönyvtár – a már az 1920-as évek végén történő felújításoknak köszönhetően – kényelmesebb bútorzattal, korszerűsített fűtési rendszerrel és villanyvilágítással várta olvasóit. Mindezeket túl az olvasóterem mellett elhelyezett, könnyebben kezelhető nagy katalógus beállításával, valamint a kölcsönzési szabályok (!) egységesítésével is zökkenőmentesebb olvasói kiszolgálás valósulhatott meg. (Tény, hogy a tájékoztató jellegű bibliográfiai szolgálaton túlmenően lényegesen nagyobb elfoglaltságot

* képét ld. e tanulmány utolsó oldalán

jelentett az olvasószolgálati feladatok – beiratkoztatás, felügyelet, kölcsönzés, fotómegrendelések adminisztrációja stb. – ellátása.)

A korántsem periférikus jellegű gyarapodási napló megújításán túl a főigazgatói figyelem még a korszerű állományvédelmet döntő módon segítő kötéstartási és fényképészeti szolgáltatások modernizálására is kiterjedt. Azonban a szinte minden gyűjteményt érintő, a krónikus férőhelyhiány enyhítését célzó, s egyúttal a raktári elhelyezés biztonságára is vonatkozó konstruktív javaslatok – költségvetési hiány miatt – sajnos csak részben, vagy felemás módon valósulhattak meg.

A múlt század 30-as éveit átfogó szigorú takarékosági intézkedések súlyosan érintették az épület, a berendezés és a felszerelések (már az előző évtizedben elkezdett) korszerűsítésének terveit, valamint az ország első könyvtárának évtizedekre kiható állományfejlesztési programját.

Az állami „rendes és rendkívüli” támogatásokon túl az ésszerűen gazdálkodó, kiváló gyakorlati érzéssel rendelkező, öntevékeny és találékony könyvtárvezetés jól bevált bevételi forrásává vált a fölőspéldányok értékesítése, a könyvtárhasználati díjak bevezetése, (illetőleg azok megemlése), valamint a fényképészeti laboratórium bevételeinek növelése. Mindezek nem elhanyagolható mértékben járultak hozzá az „adrematizálás” költségeinek előteremtéséhez (!), a könyvkötetési munkálatok anyagi alapjának növeléséhez, s – nem utolsósorban – a kiadványok megjelentetéséhez is.

A nemzeti könyvtár programjában hangsúlyosan szerepelt, s egyúttal a személyes főigazgatói érdeklődés, kezdeményezés és támogatás homlokterében is állt a tudományosságot reprezentáló, azt megújító és egyben ösztönző publikációs tevékenység. A nagy felkészültségű, a hazai és nemzetközi viszonylatban is élvonalba tartozó köztisztviselői gárda tudományos munkájának eredményei nyújtottak szakmai alapot a könyvtár állományát bemutató kiál-

lítási katalógusok, tanulmánykötetek, valamint könyvtárismertető megjelentetésére is.

A korszak kultúrpolitikai koncepciójának megfelelően a közgyűjtemények közművelődési funkciói a tudományosság égisze alatt tölthették be hivatásukat. Az itthon és külföldön is megrendezett kiállítások, a tárlatvezetések, s a népszerűsítő előadások szerves egységet alkotva alapozták meg a napjainkban is érvényesülő, korszakalkotó jelentőségű *könyvtárfejlesztési reformok* kiteljesedését.

Fitz József nagyformátumú gondolkodóként felismerte, hogy az egymásra épülő könyvtári feladatok sorában nélkülözhetetlen szerep jut az ún. *közszolgáltatás*nak. A hagyományosan értékmegőrző-múzeális jellegű funkciót vállaló nemzeti könyvtár – nyilvános közintézményként – nem zárkozhat el a közönségkapcsolatok ápolása, az olvasók nemes értelemben vett színvonalas szolgálata elől.

Egyik publikációjában bővebben fejtette ki a modern könyvtárról, s annak közművelődési funkcióiról alkotott nézeteit. Eszerint a korszerű kultúrpolitikában egyre fontosabb közéleti szerepet vállalhat a könyvtárügy. Hangsúlyozta, hogy az európai hagyományosan „tudományos kutatóintézeti” jellegű könyvtáraktól eltérően a(z) – társadalmi nyilvánosság felé nyitottabb – amerikai könyvtár típusa képvisel(het)i a felnőtt társadalom „iskolántúli” iskoláját. S már a két világháború között megállapítást nyert, hogy a modern bibliotéka intézményrendszere közművelődést szolgáló, – mai kifejezéssel élve – közösség- és esélyteremtő funkciója révén a demokrácia egyik legerősebb pillére (lehet).

A hazai könyvtárügy jeles mestere igen nagy jelentőséget tulajdonított a – saját szakterületükön kiválóan működő – tudományos tisztviselők könyvtári ismereteinek elmélyítése érdekében tett szakmai felkészítésüknek is. A 70 esztendővel ezelőtt az ő kezdeményezésére megalakult Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete által megindított tanfolyam jellegű *könyvtárosképzés* a háború előtti nemzedék számára

nélkülözhetetlen szakmai útmutatóvá vált. Az Országos Széchényi Könyvtár nagyszabású programjának megvalósulását – többek között – négy alapvető tényező segíthette. A kulturális kormányzat finansiális és szakmai-erkölcsi támogatása; a neves (tudós-könyvtáros) elődök úttörő, de sokszor háttérben maradó áldozatkészsége; az előrelátóan és felelősen gondolkodó főigazgató „könyvtárpolitikusi” koncepciója, s nem utolsósorban a közvetlen és a távolabb dolgozó munkatársak kimagasló teljesítményt nyújtó együttese, csapatmunkája.

A könyvtárújító Fitz József törekvéseinek emberi, szakmai háttere

A kítűnő nyelvismereten alapuló, sokoldalú alkotó tevékenység főbb állomásai jól példázák művelőjének magas szakmai felkészültségét. A kiváló hazai és nemzetközi tanintézetekben elsajátított, s későbbi tanulmányútjai során elmélyített könyv- és nyomdászattörténeti kutatásai mellett érdeklődésének kezdettől fogva előterében állt az általa nagyrabecsült könyvtárosi hivatás és mesterség is.

A budapesti Egyetemi Könyvtár kéziratárának és muzeális gyűjteményének élén, valamint a pécsi Egyetemi Könyvtár vezetőjeként szerzett felbecsülhetetlen értékű szakmai tapasztalatait jó pár évvel később módjában állt gazdagon kamatoztatni az ország nagy múlttal rendelkező közművelődési intézményének megújuló programjában.

Európai színvonalú életművének középpontjában elsősorban a magyar vonatkozású művelődés- és könyvtörténet tanulmányozása állt. Tudományos munkássága mellett több folyóirat és kiadvány szerkesztőjeként nemcsak a külföldi szakirodalmat tette hozzáférhetővé a hazai érdeklődés számára, hanem – idegen nyelvű publikációi révén – a nemzetközi közönség is naprakészen tájékozódhatott az itthoni eredményekről.

Fitz József *Brassai Sámuel*¹ kapcsolatos,

ifjúkori monográfiájában előremutató tisztánlátással fogalmazta meg a következőket: a kiemelkedő teljesítmények ugyan csúcspontokat jelenthetnek az egyén életében, azonban a személyiség leginkább az őt elkísérő utak, a körülmények és a mindennapi szokások együttesével jellemezhető igazán.

Fiatalkori és idősebb korában készült fényképfelvételei alapján a kései utódok tekintete nem kerülheti el az összehasonlító értékelést. Eszerint a 20. század számtalan megpróbáltatását mély bölcsességgel átélő, s könyvtárszervezői, szakírói, szaktanácsadói és nem utolsósorban egyetemi előadói gyakorlatában kiteljesedő gondolatai sajnos saját küzdelmes életútjára is vonatkoztathatók. Több mint figyelemreméltó tény: több évtized elteltével kevés személyiség őrzi meg karakterének lényegét ilyen határozottan és önmagához hűen.

Fitz József mélységes humanizmusa, mások iránt tanúsított szolidaritása, közvetlen szerénysége nemcsak ún. közéleti szerepvállalásában, hivatali feladatainak teljesítése közben nyilvánult meg. A sorscsapásokkal terhes háborús időszakban –

sokszor reménytelen helyzetben megnyilvánuló erkölcsi tartással – nemcsak a nemzeti kincseket, hanem emberi életeteket is igyekezett menteni.

Évtizedekkel később a már 75 éves tudóst köszöntő kortárs jellemzése is emberi nagyságát méltatja a következő gondolattal: *„Minden tetteiben övé volt a gond, az indítás – az eredményt és az érdemet boldogan adta át munkatársainak.”*

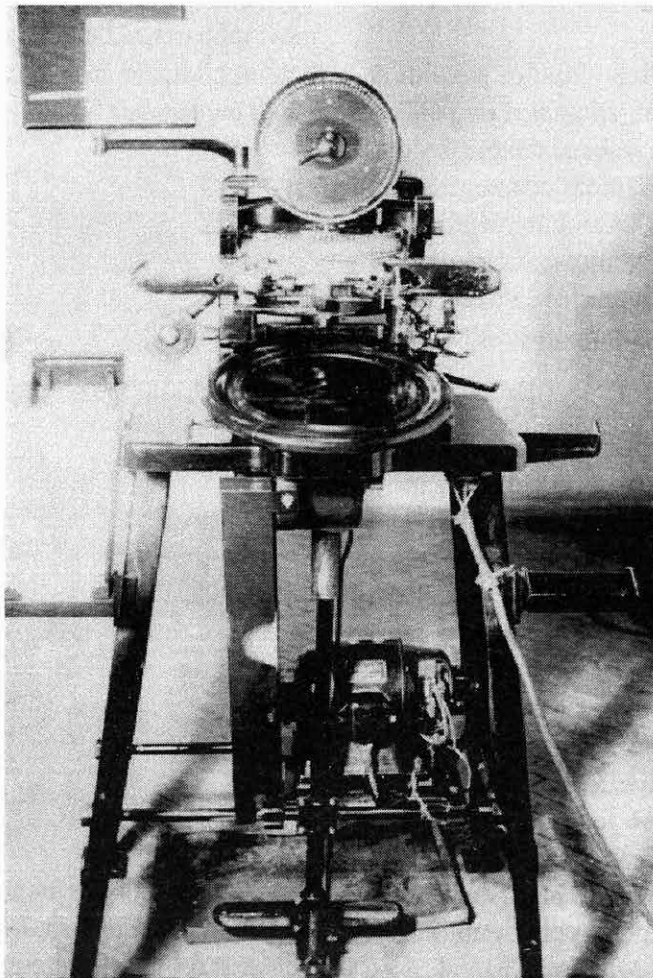
Fitz József Gutenberggel kapcsolatos megállapításai is (akárcsak Erdély polihisztorára vonatkozóan) saját élete vezérfonalává tehető: *„Aki tisztán látja a célt, aki pontosan tudja mit akar, az megtalálja szándéka végrehajtásához az eszközöket is.”*

Korszakalkotó életműve beépült a későbbi évtizedek művelődéstörténetének szellemi horizontjába, s tovább él, hat ma is és öröklődik nemzedékről nemzedékre.

Jegyzet

1. Brassai Sámuel (Torockószentgyörgy 1797. június vagy 1800. február 13. – Kolozsvár 1897. június 24.

Polihisztor, egyetemi tanár, az MTA tagja. A természettudományok szinte minden ágával foglalkozott. Ezen kívül történelemmel, statisztikával, közgazdaságtannal, zeneelmélettel, esztétikával, kritikával, nyelvészetel, irodalomtörténettel, teológiával valamint filozófiával. Érdeklődéssel fordult az iskolareform kérdései és a tudományos népszerűsítés felé is.

Adréma készülék

Könyvtári Intézet

Könyvtörténeti és Könyvtártudományi Szakkönyvtár

Budapest, I. Budavári Palota F. épület
Levél cím: 1827 Budapest, Telefon: 224-3795
e-posta: kszk@oszk.hu

Hol keresse a hálózaton számítógépes szolgáltatásainkat?

— 2006. július —

(Az URL-ek esetleges változásairól folyamatosan hirt adunk)

a Könyvtári Intézet honlapja:

<http://www.ki.oszk.hu>

a szakkönyvtár honlapja:

<http://www.ki.oszk.hu/konyvtar>

az online katalógus (LibriVision):

<http://nektar.oszk.hu>

**könyvtárközi kölcsönzés,
dokumentum-szolgáltatás:**

kszk@oszk.hu

adatbázisok (MANCI, THES):

<http://w3.oszk.hu/manci.htm>

*(A LISA-t könyvtárunkban helyben
szolgáltatjuk)*

Könyvtári Figyelő:

<http://www.ki.oszk.hu/kf>

**magyar könyvtári lapok
tartalomjegyzéke:**

[http://oszk.hu/konyvtar/tartj/
tartjegy.html](http://oszk.hu/konyvtar/tartj/tartjegy.html)

**online tájékoztatás a LibInfo
keretében:**

<http://libinfo.oszk.hu>